

Els llibres de la col·lecta del Dret Portugués de València

(1464 – 1512)

Edició a cura de
María Rosa Muñoz Pomer, Germán Navarro Espinach,
David Igual Luis i Concepción Villanueva Morte

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2019

---

*f*onts històriques valencianes

*Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot*

Aquest llibre forma part dels resultats de la participació dels autors en dos projectes de recerca, finançats pel Ministeri d'Economia i Competitivitat del Govern d'Espanya:
María Rosa Muñoz, Germán Navarro, David Igual i Concepción Villanueva en *Identidades urbanas Corona de Aragón-Italia: redes económicas, estructuras institucionales, funciones políticas (siglos XIV-XV)*, dirigit des de la Universitat de València per Paulino Iradiel Murugarren (anys 2012-2015, referència HAR2011-28861);
Germán Navarro, David Igual i Concepción Villanueva en *Las transformaciones del Estado: estructuras políticas, agentes sociales y discursos de legitimación en el reino de Aragón (siglos XIV-XV)*.
Una perspectiva comparada, dirigit des de la Universitat de Saragossa per Carlos Laliena Corbera (anys 2016-2018, referència HAR2015-68209-P).

© *María Rosa Muñoz Pomer, Germán Navarro Espinach,
David Igual Luis i Concepción Villanueva Morte, 2019*

© *D'aquesta edició: Universitat de València, 2019*

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

*Carraca catalana, detall del Retable de Santa Úrsula i les onze mil verges (s. XV)
de Joan Reixac (Museu Nacional d'Art de Catalunya)*

Maquetació: Inmaculada Mesa

ISBN: 978-84-9134-425-4

Dipòsit legal: V-2352-2019

Impressió: La Imprenta. Comunicación Gráfica, S.L.

*E*studi introductori

ANÀLISI HISTÒRICA

El context en què van ser redactats els llibres de la col·lecta del dret portugués de València que presentem ací s'inicià al començament de juny de l'any 1462, quan la caravel·la Santa Maria, propietat del comerciant valencià Daniel Valleriola, va partir des de la platja de València cap a Mallorca i els ports nord-africans d'Orà i Honein carregada amb diversos tipus de mercaderies. A la conclusió d'aquest itinerari anava ben plena amb productes d'un valor a l'entorn dels 15.000 florins d'or aragonesos, és a dir, uns 165.000 sous valencians, i això sense comptar les 3.000 dobles d'or més amb les quals també es pensava cloure feliçment el viatge de tornada cap a Alcúdia i València. En aquestes circumstàncies, el dia 12 de l'esmentat mes de juny la Santa Maria es trobava a meitat de trajecte entre Honein i Alcúdia quan fou assaltada per una nau de 400 tones i altres dues caravel·les portugueses que l'atacaren i capturaren. El seu patró Daniel Valleriola i una trentena dels seus homes foren abandonats en un petit bergantí en alta mar, despulats i sense provisions. Malgrat això, pogueren tornar a València i, com és lògic, feren les gestions oportunes per tal de recuperar els béns robats.

Els registres de Reial Cancelleria, Mestre Racional i Batllia de l'Arxiu del Regne de València permeten reconstruir els fets amb molta precisió (Díaz i Trenchs 1987-1988 i 1989). Daniel Valleriola, acompanyat dels seus socis Pere Barceló i Rafael Manyes, foren els tres comerciants que més activament buscaren una solució satisfactòria. Aconseguiren en primer lloc la col·laboració de diverses persones per plantejar les reclamacions corresponents a totes les instàncies oficials, davant les quals qualificaren sempre l'esdeveniment com a acte de pirateria. Així, la

Batllia General de València procedí a l'enviament de cartes de protesta al rei Alfons V de Portugal i al seu germà l'infant Ferran el 21 de juny, pocs dies després del retorn dels damnificats. Tot seguit, aquests implicaren les autoritats municipals valencianes en l'afer, les quals remeteren altres protestes al rei i a l'infant portuguesos i escrigueren també a la mateixa ciutat de Lisboa els dies 23 i 24 de juny. A l'últim, el monarca Joan II d'Aragó envià una carta el 15 de juliol al seu nebot l'infant de Portugal al voltant de la presa de la caravel·la de Daniel Valleriola per part de portuguesos (Díaz i Trenchs 1987-1988, docs. 1-5). El que va passar després és possible saber-ho gràcies a l'estudi del trasllat d'una sentència de la Batllia General de València del 30 d'abril de 1484, conservada amb el número 12.126 a la secció Mestre Racional de l'Arxiu del Regne (Muñoz i Navarro 2001).

Els damnificats acudiren abans del 21 de juny de 1462 al notari valencià Joan Bas per redactar diversos documents amb l'inventari de danys i pèrdues i el nomenament com a procuradors generals tant de l'esmentat notari com del mateix Daniel Valleriola. Dins d'aquestes escriptures, sempre a la signatura 12.126 de Mestre Racional de l'Arxiu del Regne, hi havia un cartulari amb tots els detalls del noliejament de la caravel·la. A l'inici d'agost de 1462, el rei Joan II d'Aragó va escriure al batlle general i al governador del regne per evitar la confiscació de béns i la detenció de diversos súbdits portuguesos que les autoritats valencianes, com a mesura de precaució, havien començat a realitzar a instigació dels damnificats. En novembre es va fer una crida perquè qualsevol mercader del regne de Portugal que acudira al port de València vinguera sense por a les represàlies per l'afer de la caravel·la de Valleriola. Malgrat això, el fracàs de les accions de pressió per part dels damnificats els va dur a plantejar alternatives per tal de recuperar les seues pèrdues. S'ha de tenir en compte al respecte que alguns d'ells, com la pròpia família Valleriola, participaven en la gestió d'altres drets i impostos comercials. Així, en desembre de 1462, el municipi valencià aprovà la idea d'una nova imposició fiscal específica sobre el comerç portugués que servira per a indemnitzar els perjudicats. Però el rei Joan II d'Aragó frenà la iniciativa, potser per por a un trencament comercial absolut amb Portugal, encara que no renuncià a la indemnització de les víctimes de l'assalt (Díaz i Trenchs 1987-1988, docs. 6-16).

Des d'aleshores tingueren lloc diverses negociacions i viatges per obtenir una solució satisfactòria. El rei d'Aragó intercedí per Pere Barceló l'1 de març de 1463 i, el 27 d'agost d'aquest mateix any, els jurats de València escrigueren a l'infant de Portugal amb la notificació del tracte decebedor patit per Daniel Valleriola en aquell regne. Encara en setembre, els jurats recomanaren els negociadors valencians a l'ambaixador d'Aragó present a Portugal i, al començament de març de 1464, tornaren a reclamar a Joan II que prenguera mesures per compensar els afectats per la presa de la caravel·la (Díaz i Trenchs 1987-1988, docs. 17-22).

Finalment, el 28 de març de 1464, el rei acceptà l'impost sobre el comerç portugués al regne de València, amb el cobrament d'un sou per cada lliura del valor de qualsevol producte exportat cap a Portugal i de dos sous per lliura del valor de les importacions (Díaz i Trenchs 1987-1988, docs. 23-25). L'any següent, el rei Joan II ordenà que l'esmentada taxa es reduïra la meitat i, de fet, poc temps després, el 15 de març de 1466, els jurats de València escrigueren al seu legat a la cort perquè intentara gestionar la reducció del dret sobre els portuguesos (Hinojosa 1987, p. 765; Díaz i Trenchs 1987-1988, docs. 26-29). Fins i tot, uns anys més tard, en març de 1475, Joan Coloma, secretari del rei, començà a plantejar la supressió de l'impost per protegir el comerç amb Portugal, gràcies a una sol·licitud dels jurats valencians. Les raons esgrimides eren que feia més d'una dècada que es cobrava l'impost i, per tant, Valleriola i els seus ja haurien quedat compensats de sobra. L'acció dels damnificats contra la supressió aconseguí revocar les diferents cancel·lacions del cobrament que ordenà el rei Ferran el Catòlic el 16 de març de 1480 o el 8 de novembre de 1483, que duraren respectivament fins al 17 de desembre de 1481 i al 19 de març de 1484.

El 27 de setembre d'aquest darrer any 1484, Ferran el Catòlic nomenà Rafael Manyes nou col·lector. A més, el batlle general de València recordà en diverses ocasions als batlles locals de Dénia, Xàbia o Alacant la seua obligació d'exigir l'impost i col·laborar-ne en la recaptació. Sens dubte, el contraban de béns i mercaderies que circulaven entre el regne de València i Portugal devia ser habitual. De fet, l'àrea geogràfica d'implantació de l'impost era tot el regne, ja que les seus de la col·lecta que s'esmenten expressament eren València, Alacant, Sagunt, Castelló, Alzira o Xàtiva. A l'últim, la taxa es reduí un terç en 1488 i passà a vuit diners per lliura d'importació i quatre per lliura d'exportació (Díaz i Trenchs 1987-1988, docs. 25-41).

El trasllat de la sentència de 1484 revisa tots els documents amb què s'inicià el procés, com es pot veure als tres fulls inicials del registre. El primer document és la comissió de la causa enviada per la monarquia a la Batllia General de València, amb l'examen dels danys patits per la caravel·la i les despeses realitzades fins aleshores pels damnificats per tal d'intentar recuperar els seus béns. Aquesta comissió, redactada a Vitòria el 8 de novembre de 1483, fou presentada davant la Batllia per Pere Yanyes, mercader lusità i procurador del rei de Portugal. Entre els asseguradors de la caravel·la assaltada es trobava Jaume Miani, home de negocis venecià que, per ser estranger, no quedà inclòs en la reclamació (Muñoz i Navarro 2001, pp. 203-204). A més a més, en les actes del procés incoat davant la cort de la Batllia General pot trobar-se tota la relació dels béns robats que pertanyien a mercaders diferents i que eren transportats per la caravel·la abordada. Aquesta relació, junt amb les despeses ocasionades pels viatges a Portugal i l'obertura del plet, ascendiren a 7.269 lliures, 2 sous i 5 diners. Daniel Valleriola, com a clavari del dret portugués, i Pere Barceló, com a col·lector de la taxa, es

convertiren en els gestors principals de l'impost i cobraren per aquestes funcions els salaris corresponents. És a dir, Valleriola i Barceló haurien de romandre al front del dret portugués fins que recuperaren els diners que havien perdut; després haurien de ser reemplaçats per uns altres damnificats perquè aquests aconseguiren el mateix. En aquestes circumstàncies, el manament del rei Ferran el Catòlic de l'any 1484 recordà a banda que, com es feia des de l'inici, s'havia de donar una cinquena part dels ingressos a la monarquia i el que restara als damnificats, en el si d'un procediment recaptador que s'havia d'aplicar al llarg de tot el territori valencià.

Els quaderns de la col·lecta del dret portugués que transcrivim ací es conserven a l'Arxiu del Regne de València. Apareixen en quatre signatures diferents de la secció Mestre Racional: 12.124 (1464-1470), 12.125 (1485-1500), 12.128 (1511) i 12.129 (1512). L'estructura general d'aquests quaderns, amb la indicació del número d'ordre que els hem atorgat a la nostra transcripció, és la següent:

Núm.	Anys	Signatura	Folis	Cronologia detallada
1	1464-1465	12.124	19	1464-08-30 / 1465-09-06
2	1465-1466	12.124	7	1465-08-16 / 1466-07-18
3	1466-1467	12.124	34	1466-08-16 / 1467-08-16
4	1468-1469	12.124	10	1468-08-16 / 1469-08-16
5	1470	12.124	11	1470-03-16 / 1470-04-23
6	1470-1471	12.124	22	1470-08-15 / 1471-04-05
7	1485	12.125	12	1485-01-14 / 1485-06-09
8	1485-1487	12.125	17	1485-07-11 / 1487-08-07
9	1487-1488	12.125	61	1487-10-29 / 1488-02-20
10	1488-1489	12.125	9	1488-06-25 / 1489-05-18
11	1489-1490	12.125	11	1489-08-11 / 1490-04-10
12	1490-1492	12.125	10	1490-11-04 / 1492-04-05
13	1492-1493	12.125	10	1492-08-02 / 1493-05-09
14	1494-1496	12.125	10	1494-06-09 / 1496-03-18
15	1496-1497	12.125	7	1496-04-18 / 1497-03-15
16	1498	12.125	7	1498-02-20 / 1498-03-14
17	1498-1499	12.125	6	1498-11-20 / 1499-03-17
18	1500	12.125	6	1500-03-14 / 1500-12-15
19	1511	12.128	78	1511-03-07
20	1512	12.129	20	1512-02-10 / 1512-04-01

L'aspecte formal de la immensa majoria d'aquestes fonts correspon als típics llibres de jornades en els quals, sota un criteri cronològic i nominal, els recaptadors de l'impost inscrivien diàriament en tres columnes diverses dades: el valor de la mercaderia; el nom del declarant i la descripció del producte; a l'últim, la quantitat donada per al pagament de l'impost corresponent, segons foren importacions o exportacions tant per via terrestre com per via marítima. La confecció d'aquests registres s'acompanyava de la realització de llibres de manifest de mar que recollien tan sols el tràfic marítim d'importació, jornada a jornada, de les embarcacions que arribaven al carregador de València. En aquest cas, després de l'expressió del tipus de nau atracada, de la data d'ancoratge, del seu patró o capità i del lloc de procedència, s'anotaven les partides de mercaderies transportades i les seues quantitats, el nom dels propietaris que les enviaven i, si esqueia, el nom dels consignataris que les rebien a València i el dels fiadors que garantien el pagament de l'impost, amb la menció també ocasional d'aquest impost. La redacció del manifest solia precedir la dels llibres de jornades (Muñoz, Navarro i Igual 2003). En qualsevol cas, la nostra col·lecció documental testimonia la relació entre ambdues categories de quaderns. D'una banda, a l'índex analític amb què tanquem el volum, s'hi pot observar la gran quantitat de referències que hi ha a llibres de mar o de manifest de mar en els llibres de jornades del dret portugués. De l'altra, en les pàgines de la mateixa transcripció no falten els casos de declaracions del manifest, bé de manera més o menys fragmentària (vegeu els quaderns 3, 19 i 20 amb exemples de 1467 probablement, 1511 i 1512), bé com a llibre més coherent i complet (el quadern 9, de 1487-1488, és en realitat un manifest de mar del dret portugués).

La descripció codicològica general dels vint quaderns de paper que expossem pot sintetitzar-se així. Es troben escrits a tres columnes en llengua catalana, tal com reflecteix la nostra transcripció. La major part estan sense enquadrar amb els fulls solts. Les seues dimensions habituals giren al voltant de 210 × 300 mm, llevat dels números 2 (350 × 215 mm) i 9 (110 × 300 mm). L'escriptura és humanística cursiva amb abreviatures. Predomina el color marró de la tinta, amb un escriptent o dos com a molt al llarg dels diferents quaderns. Les filigranes mostren sovint un carro, una columna amb escut i corona i una mà sola o amb un estel. També apareix la mà amb una flor que porta sis pètals i que, de vegades, figura a soles. La foliació és amb números aràbics a l'extrem superior del recte dels fulls.

Les despeses d'administració inscrites al primer llibre de 1464-1465 registren el lloguer d'una taula (2 lliures i 10 sous) amb un drap per a cobrir-la (8 sous i 4 diners), un caixó per a tenir els llibres de la col·lecta (10 sous i 6 diners) i els llibres en qüestió, que foren un per a les jornades, dos per als manifests de mar i un per al clavari (10 sous), junt amb dos mans de paper per als albarans (2 sous). Entre els salaris que es pagaven consten el del mateix col·lector de l'impost (Pere Barceló, 20 lliures) i el corresponent a l'ofici de la clavaria (Gaspar Valleriola,

15 lliures). Gaspar Valleriola era germà de Daniel i formava part també dels damnificats per l'assalt portugués (Hinojosa 1987, pp. 761-762).

La taula amb totes les xifres de la comptabilitat ens permet establir una visió general de la col·lecta de l'impost. Les reproduïm tal com figuren a la transcripció i segons els còmputos dels propis gestors de l'època. Aquests càlculs, a banda d'incloure errades i contradiccions puntuals, no semblen correctes sempre, ni tampoc coincideix la suma de les quantitats corresponents al cinquè del rei i als damnificats amb les xifres dels balanços generals dels ingressos menys les despeses. Hi ha un desajust habitual en l'elaboració dels comptes, que és per altra banda prou comú en la documentació d'aquest tipus en aquell període. Les quantitats de la taula es troben expressades en lliures/sous/diners valencians, d'acord amb l'equivalència 1 lliura = 20 sous, 1 sou = 12 diners.

Núm.	Anys	Ingressos	Despeses	Balanç	Creditors	1/5 del rei
1	1464-1465	281/18/07	43/06/00	238/12/07	190/18/02	47/14/05
2	1465-1466	67/18/06	47/14/04	20/04/02	16/03/04	04/00/10
3	1466-1467	451/06/03	46/04/09	406/05/08	325/00/04	81/05/04
4	1468-1469					
5	1470	198/05/05	88/08/00	109/17/05	87/18/00	21/19/05
6	1470-1471					
7	1485	84/07/11	37/10/10	46/17/01	37/09/08	09/07/05
8	1485-1487	211/01/07	14/13/03	196/08/04	157/02/08	39/05/08
9	1487-1488					
10	1488-1489	81/11/08	07/01/00	74/10/04	59/12/04	14/18/00
11	1489-1490	79/03/07	06/11/04	73/00/03	58/08/03	14/12/00
12	1490-1492	98/04/01	06/00/00	92/03/01	66/14/05	18/08/08
13	1492-1493	124/02/06	06/05/00	110/17/00	78/04/01	22/02/05
14	1494-1496	77/14/08	13/18/00	63/15/05	51/00/06	12/16/02
15	1496-1497	62/06/00	09/15/06	52/10/06	42/00/04	10/10/03
16	1498	59/01/08	10/05/06	48/16/02	39/01/00	09/15/02
17	1498-1499	51/14/08	10/00/00	41/14/08	33/07/08	08/07/00
18	1500	50/19/08	09/00/06	42/12/08	34/02/02	08/10/06
19	1511					
20	1512					
	TOTALS	1.979/16/09	356/14/00	1.618/05/04	1.277/02/11	323/13/03

Potser la informació més interessant la proporciona la suma global dels diners percebuts pels damnificats creditors de l'impost, segons aquests còmputos. Tinguem en compte que l'estimació de la quantitat general de les pèrdues patides per l'assalt de la caravel·la se situava, com hem dit al principi, entorn dels 15.000 florins d'or aragonesos, és a dir, uns 165.000 sous valencians (8.250 lliures). I això, sense comptar 3.000 dobles d'or més. Les 1.277 lliures, 2 sous i 11 diners totals que registren les fonts transcrites com a ingressades pels creditors signifiquen, només, un 15% del valor complet de les pèrdues.

Pot observar-se també que el segon període de recaptació de 1465-1466 es tancà amb una caiguda superior al 75% respecte als ingressos del balanç anterior. Cal recordar que, en 1465, el rei Joan II havia ordenat la reducció de l'impost a la meitat: aquest passà de dos sous a un sou per cada lliura del valor de les mercaderies importades i d'un sou a sis diners per cada lliura del valor dels productes exportats. De fet, entre les despeses d'aquest període apareixen 9 lliures, 10 sous i 10 diners que es pagaren pel cost d'obtenir la provisió reial esmentada. A més a més, en aquest període es conserven altres comptes supervisats per Berenguer Bataller, comissari de la reina, sobre les persones que compraren mercaderies d'una caravel·la de portuguesos arribada a la platja de la vila de Dénia entre el 28 d'abril i el 8 de maig de 1465 (ARV, Mestre Racional, 12.283). Les despeses anotades en aquest cas fan referència al salari dels missatgers que anaren des de Dénia cap a València i altres poblacions per tal d'informar sobre la caravel·la citada, així com als salaris dels veedors que visitaren la nau per fer-ne inventari del contingut, especialment el notari Joan Solivella, qui escrigué i signà de pròpia mà aquests comptes.

Significativament, malgrat la reducció de l'impost, la col·lecta del tercer període de gestió del dret portugués durant 1466-1467 va superar un 62% el primer balanç. Com a novetat, les despeses d'administració inclogueren la compra d'un barragà morisc per cobrir la taula on es feia la recaptació (1 lliura) o els pagaments efectuats a un veedor de les autoritats municipals valencianes per cert ajut que donà als mateixos col·lectors (3 sous). S'hi anoten també 10 sous pagats al batlle i fins a 6 lliures als guardes de la mar. A l'últim consta, el 12 de desembre de 1467 (però l'any és tan sols probable, perquè la notícia apareix a la fi del registre en un full solt), l'arribada de la caravel·la de Diego Mendo, provinent de la localitat portuguesa de Setúbal, amb mercaderies que eren propietat de sis persones diferents. Més enllà d'això, com es pot veure, no es conserva cap quadern de la gestió corresponent a l'etapa 1467-1468. De fet, l'any 1470 s'uneixen en un mateix compte els dos períodes pertanyents a 1468-1469 i 1469-1470, més d'un any i mig tot junt que només arribarà a un 44% de la recaptació del balanç anterior de 1466-1467. Entre els ingressos apareixen 9 lliures, 14 sous i 3 diners d'una caravel·la de portuguesos arribada a Alacant el 21 d'abril de 1470. Les despeses no manifesten cap novetat, llevat del salari que es pagà a un home per tancar la

taula on es feia la col·lecta, la qual cosa vol dir que el lloc de recaptació podia tractar-se d'una casa o d'algun espai amb pany.

El registre de jornades de 1470-1471 no finalitza amb el balanç habitual d'ingressos i despeses. A més a més, el següent període documentat ens trasllada directament a 1485. Cal recordar que el rei Ferran II d'Aragó, el Catòlic, ordenà dues cancel·lacions del cobrament de l'impost que afectaren els períodes compresos entre el 16 de març de 1480 i el 17 de desembre de 1481 i, també, entre el 8 de novembre de 1483 i el 19 de març de 1484. Tanmateix, la documentació que forma part de la sentència de 1484 demostra que, el 7 d'abril de 1482, Joan Vasques i altres portuguesos revocaren una procura feta pel notari Joan del Mas en què el magnífic Francesc Palau, com a col·lector de l'impost, havia rebut dels lusitans 92 lliures i 17 sous de la col·lecta de 1482 (ARV, Mestre Racional, 12.126, f. 3r). De la mateixa forma, en una altra part de la sentència es diu que entre 1472 i 1479 no hi hagué cap ingrés, perquè fins a l'any 1480 els portuguesos no freqüentaren les costes del regne de València a causa de la guerra entre el rei de Portugal i els reis d'Aragó i Castella, segons establí un manament del propi monarca portugués.

Sí que vingueren portuguesos al regne a partir justament de 1480, però només deixaren el testimoni d'una recaptació de 23 lliures, 11 sous i 7 diners. Després, durant 1481, no constarà cap registre per la supressió de l'impost. La represa de la col·lecta es produirà l'any 1482, amb 92 lliures i 17 sous ingressats, mentre en 1483 es cobraren 63 lliures, 12 sous i 4 diners. Malgrat això, una concòrdia signada en 1484 entre certs comerciants portuguesos i els jurats valencians fixà una quantitat de 60 lliures com a recaptació simbòlica per a tot aquest any (ARV, Mestre Racional, 12.126, ff. 19r-20v). Tot seguit, l'any 1485 es registren també 18 lliures provinents de la recaptació feta a Alacant per un tal Calatrava, col·lector de l'impost a aquesta localitat. Mentrestant, a València actuà com a col·lector Pere Manyes, perquè l'anterior personatge que ocupà aquest càrrec, Francesc Palau, havia estat revocat. Palau arribà a cobrar un salari de 35 lliures. S'ha de ressenyar també que el 30 d'abril de 1485 s'anotaren 1 lliura i 11 sous pel pagament del viatge que el mateix col·lector havia fet de València a Alacant, per inspeccionar una nau que havia arribat de Portugal i de la qual desembarcaren 21 esclaus negres (Muñoz i Navarro 2001, p. 208).

És interessant destacar que, quan el col·lector Pere Manyes efectuà el balanç de comptes del següent període 1485-1487, s'anotà que calia adonar-se de l'any en què començà la recaptació del dret portugués, perquè ell tan sols tenia en el seu poder cinc llibres de jornades, el primer dels quals era de 1464-1465, i li mancaven la provisió i els documents emesos pel monarca quan es va crear l'impost. Fins i tot, el mateix Pere Manyes fou objecte d'una inspecció general dels cobraments i pagaments que realitzà com a col·lector entre 1485 i 1499, la qual palesà alguns dubtes sobre la seua gestió (ARV, Mestre Racional, 12.127).

A l'apartat de despeses del període 1485-1487, s'hi troben algunes notícies dignes de menció. Per exemple, els diners que suposà l'enviament d'una carta de la Batllia de València als oficials de Dénia perquè no deixaren de cobrar l'impost o, també, el cost de més de seixanta viatges fets pel col·lector a diversos indrets i els salaris pagats als guardes de la mar.

L'any 1488 es va reduir un terç la taxa aplicada, és a dir, vuit i quatre diners per cada lliura de mercaderia que entrava i eixia, respectivament. Des del 25 de juny d'aquest any fins al 18 de maig de 1489 figuren, com a despeses que ja eren tradicionals, dos llibres i una mà de paper, el salari dels guardes de la mar, una trentena de viatges realitzats pel col·lector amb els lloguer de les bèsties corresponents i el lloguer de la taula. Excepcionalment s'anota el lliurament d'unes quantitats de peix a un tal misser Valtanell i un altre misser Artés. També als balanços següents de 1489-1490, 1490-1492 i 1492-1493 consten assentaments semblants, junt amb les despeses habituals per llibres, papers, tintes, viatges, guardes i lloguers.

Encara a un document de l'11 de juliol de 1503, el batlle general de València comunicà al batlle d'Alacant que el dret portugués continuava vigent i havia de ser demanat a totes les naus portugueses que arribaren al port alacantí. El text deia que se n'exigiria la recaptació fins que els damnificats creditors foren satisfets i pagats, segons estava disposat i ordenat en les provisions reials (Díaz i Trenchs 1987-1988, doc. 41). L'únic que pot afegir-s'hi és que la cronologia dels darrers llibres de col·lecta conservats arriba fins a 1511 i 1512, malgrat que aquests no inclouen balanços de comptes.

Una repassada ràpida per les quantitats anuals de les col·lectes de l'impost mostra que són prou irregulars i estan alterades per les reduccions successives del dret que es produïren en 1465 i 1488. Això permet mitigar qualsevol imatge determinista de la influència que la taxa va tenir sobre les fluctuacions reals del comerç portugués a València durant la segona meitat del segle XV. Concloure, com s'ha afirmat algunes vegades, que l'impost repercutí negativament en aquest comerç i provocà el fracàs hipotètic de les activitats portugueses a València és, potser, un exercici massa arriscat. Així ho hem argumentat ja els autors del present volum en diverses publicacions prèvies, també com a deducció del que apunten altres fenòmens coneguts al voltant dels intercanvis lusitans a València a la fi de l'edat mitjana (Muñoz i Navarro 2001, pp. 211-212 i 238-239; Iradiel i Igual 2001, pp. 158-159; Muñoz, Navarro i Igual 2003, p. 1125, i 2006, pp. 78-80). A banda, és ben cert que la manca de dades i recerques exhaustives sobre aquest tràfic abans de 1464 dificulta l'avaluació de les conseqüències autèntiques de la implantació aleshores del dret portugués (Hinojosa 1987, p. 765). Per acabar d'arrodonir-ho, al respecte tampoc no s'ha de perdre de vista el pes que l'evasió del pagament i el contraban pogueren tenir com a estratègia fonamental de molts portuguesos per estalviar-se l'impost.

En qualsevol cas, el potencial que els registres que transcrivim ofereixen per a l'anàlisi històrica és molt ampli. José Hinojosa ho va mostrar fa temps (Hinojosa 1987) i nosaltres mateixos ho hem remarcat en altres moments (com en Muñoz i Navarro 2001, Villanueva 2006b i Igual 2016, p. 78). La presentació completa ara d'aquest conjunt heurístic serveix per a refermar-ne la riquesa informativa i per a afavorir-ne l'ús per part dels investigadors. A tall d'índici de la riquesa mencionada, i en el context d'una font que posseeix uns àmbits geogràfics i cronològics clars, convé reiterar que es tracta d'una documentació entre 1464 i 1512 que conté poques referències toponímiques, però nombroses implicacions temàtiques. Els quaderns que reproduïm permeten, per exemple, definir els ritmes del transport marítim de Portugal a València, diferents procedències de les embarcacions arribades al regne (com Setúbal, Lisboa, Viana o genèricament Portugal) i la seua mateixa tipologia (on trobem caravel·les i baleners). Amb tot, les notícies més interessants són, sens dubte, les relatives a la descripció de mercaderies i a la identificació de mercaders, patrons i mariners. Aquests apareixen nomenats de vegades amb indicacions de parentiu, professió, origen o altres matisos d'identitat social, com el d'assenyalar si són jueus. Però, en general, les persones figuren descontextualitzades i sense detalls d'aquest tipus. Podríem destacar la trentena d'individus citats en aquests documents del fisc valencià que comparteixen el cognom Alfonso o una xifra semblant que porta el cognom Yanyes, encapçalats per operadors importants com semblen ser Joan Alfonso o Pere Yanyes.

Pel que fa a les mercaderies, una ullada detinguda a la tipologia de productes que proporciona l'índex analític final permetrà observar una llista variadíssima d'articles, que eren importats o exportats a València. Entre ells sobresurten els peixos (congre, lluç, sardina), els cuiros o les pells, els draps (cordellats, flassades, seda, teles), les espècies de nombroses categories i certs productes com arròs, castanya, obra de terra i, encara que amb una profusió relativament menor, esclaus i sucre. Seria bo recordar la hipòtesi que enunciaré anys enrere en el sentit que, al llarg del segle XV i especialment des de 1450, les relacions València-Portugal pareixen dividir-se en almenys dos circuits de comerç sobretot per a les importacions: l'un, tradicional, era controlat pels propis portuguesos al voltant del peix, el couro i les pells, tal com les fonts del dret portugués il·lustren amb abundància; l'altre, més recent a conseqüència de l'enlairament tardà del món oceànic, es desenvolupà entorn dels esclaus i el sucre de procedència fonamentalment atlàntica i, tot i que gaudí de la participació portuguesa, fou articulat més per mercaders d'altres orígens (Muñoz, Navarro i Igual 2003, pp. 1124-1125).

En definitiva, estem davant uns manuscrits que reflecteixen prou bé el sistema europeu de relacions de la fi del segle XV mitjançant el grau d'acció i penetració dels homes de negocis portuguesos en el regne de València i, també, gràcies a la seua capacitat d'estructurar espais d'influència econòmica i social en

convergència amb els sectors emprenedors locals. Així mateix, la història de la fiscalitat disposa amb aquesta publicació d'un nou exemple de gestió d'un impost de tipus indirecte creat per la monarquia, que pren la fórmula d'un dret de represàlia i que compta amb els precedents de menor envergadura que sovintegen, ja des del XIV, sota la forma de marques i accions antagòniques puntuals dutes a terme des de València contra els portuguesos (Muñoz i Navarro 2001, pp. 199-200).

En el trànsit del segle XV al XVI, l'expansió marítima portuguesa i la presència de les seues naus i els seus mercaders a les costes mediterrànies eran ja antigues. Però el dret portugués de València de 1464-1512 permet testimoniar la continuïtat i, fins i tot, la força del comerç lusità a la Mediterrània en temps medievals molt tardans (Muñoz, Navarro i Igual 2006). Aquesta mar interior no jugava aleshores un paper menyspreable per a la història de Portugal, especialment pel que fa a la Corona d'Aragó i, en concret, a València, un espai econòmic molt freqüentat pels mercaders i mariners de l'altra banda de la península ibèrica. Per això, aquesta edició pot contribuir també tant a la reconstrucció de la memòria col·lectiva dels portuguesos vista des dels arxius aliens a Portugal, com a l'apropament entre historiografies d'indrets diferents que, segurament, trobaran en les fonts que segueixen nombroses dades atractives per a la investigació.

CRITERIS DE TRANSCRIPCIÓ I EDICIÓ

Seguim els criteris habituals de la col·lecció «Fonts Històriques Valencianes».

1. Seguir escrupulosament el manuscrit.
2. Conservació de les grafies de l'original.
3. Separació de les paraules segons la llengua moderna.
4. Simplificació de les consonants dobles inicials.
5. Regularització de l'ús de *u* i *v*, i del de *i* i *j*.
6. La *ce* trencada (*ç*) ha estat restituïda quan ho exigeix la lectura.
7. Normalització dels signes de puntuació, accents, guionets i apòstrofs segons el català actual. Quan una contracció no es possible en la normativa actual indiquem les elisions mitjançant el punt volat.
8. Regularització de l'ús de majúscules: es farà el seu ús modern, sense tenir en compte el sistema emprat per l'escrivà.
9. Utilització de ||^{núm. pàgina} per indicar el canvi de pàgina.
10. Els interlineats apareixen entre \.../
11. Reservem els claudàtors [...] per marcar els trossos il·legibles per taques d'humitat o per estar trencat el llibre. Quan, pel sentit del text, podem restituir la paraula o fragment que segurament hi apareixia, ho posem entre claudàtors.

12. Evitem sempre que és possible l'ús del *sic*. Quan és evident que falta una paraula o una lletra per a la correcta interpretació, la restituïm entre parèntesis angulars <...>. Els errors de l'escrivà en l'escriptura d'una paraula els indiquem en nota al peu.
13. Les paraules o frases amb ratlla passada les indiquem en nota a peu de pàgina, així com les anotacions al marge o les correccions.
14. Quan l'original deixa un espai en blanc per oblit o per desconeixement d'una dada o d'una quantitat, ho indiquem així: (*en blanc*).
15. Les xifres romanes les col·loquem entre dos punts.
16. Utilització de la cursiva per als textos escrits en una llengua diferent al català (normalment en llatí).
17. El signe tironià el transcrivim per *et*, ja que quan s'escriu de manera completa gairebé sempre apareix *et*.

TRANSCRIPCIÓ DELS LLIBRES

- Núm. 1 (1464-1465)
- Núm. 2 (1465-1466)
- Núm. 3 (1466-1467)
- Núm. 4 (1468-1469)
- Núm. 5 (1470)
- Núm. 6 (1470-1471)
- Núm. 7 (1485)
- Núm. 8 (1485-1487)
- Núm. 9 (1487-1488)
- Núm. 10 (1488-1489)
- Núm. 11 (1489-1490)
- Núm. 12 (1490-1492)
- Núm. 13 (1492-1493)
- Núm. 14 (1494-1496)
- Núm. 15 (1496-1497)
- Núm. 16 (1498)
- Núm. 17 (1498-1499)
- Núm. 18 (1500)
- Núm. 19 (1511)
- Núm. 20 (1512)

BIBLIOGRAFIA

- ADÃO DA FONSECA, L. (1978): *Navegación y curso en el Mediterráneo occidental. Los portugueses a mediados del siglo XV*, Pamplona, Ediciones de la Universidad de Navarra.
- (1980): «O Porto nas rotas do Mediterrâneo Ocidental (vésperas da Época Moderna)», en *Revista de História*, 3, pp. 127-139.
- (2000): «Le Portugal et la Méditerranée au XVe siècle», en *Le Portugal et la Méditerranée*, Lisboa-París, Fundação Calouste Gulbeukian, pp. 3-34.
- (2001): «Portugal e o Mediterrâneo no final da Idade Média: uma visao de conjunto», en L. Adão da Fonseca i M. E. Cadeddu (eds.), *Portogallo mediterraneo*, Càller, Istituto sui Rapporti Italo-Iberici, pp. 13-26.
- AGUIAR ANDRADE, A., F. MIRANDA (2017): «Lisbon: trade, urban power and the king's visible hand», en W. Blockmans, M. Krom i J. Wubs-Mrozewicz (eds.), *The Routledge Handbook of Maritime Trade around Europe, 1300-1600*, Londres-Nova York, Routledge, pp. 333-351.
- CHANDEIGNE, M. (1992) (dir.): *Lisboa extramuros, 1415-1580. El descubrimiento del mundo por los navegantes portugueses*, Madrid, Alianza.
- DE ALBUQUERQUE, L. (1987): *Navegadores, viajantes e aventureiros portugueses: séculos XV e XVI*, Lisboa, Editorial Caminho.
- DÍAZ BORRÁS, A., J. TRENCHS ODENA (1987-1988): «El fracaso de la expansión portuguesa en el Mediterráneo a través de la documentación valenciana (1450-1500)», en *Estudis Castellonencs*, 4, pp. 375-440.
- (1989): «Piratería y dret portugués: el ocaso lusitano en Valencia durante la transición del Mediterráneo al Atlántico», en *Bartolomeu Dias e a sua época*, Porto, Universidade do Porto, vol. 3, pp. 405-425.
- DIFFIE, B. W., G. D. Winius (1985): *Alle origini dell'espansione europea. La nascita dell'impero portoghese. 1415-1580*, Bolonya, Il Mulino.
- DUARTE, L. M. (2007): «À procura de espaço: Mercadores portugueses no final do século XV e no início do século XVI», en *Comercio y hombres de negocios en Castilla y Europa en tiempos de Isabel la Católica*, Burgos, Universidad de Burgos, pp. 151-179.
- GARCÍA FERNÁNDEZ, M. (2006): «Navegación y comercio portugués por el Mediterráneo occidental en tiempos de Alfonso IV (Apuntes sobre el secuestro de naves lisboetas por corsarios catalanes entre 1333-1334)», en *La Península Ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV*, V Jornades Hispano-Portugueses d'Història Medieval (Cadis, 1-4 abril 2003), Sevilla-Cadis, Sociedad Española de Estudios Medievales, pp. 395-407.
- GOURDIN, Ph. (2001): «Présence portugaise en Méditerranée occidentale et au Maghreb au XVe siècle», en L. Adão da Fonseca i M. E. Cadeddu (eds.), *Portogallo mediterraneo*, Càller, Istituto sui Rapporti Italo-Iberici, pp. 129-142.

- HEERS, J. (1956): «L'expansion maritime portugaise à la fin du Moyen Âge: la Méditerranée», en *Revista da Faculdade de Letras*, 22, pp. 84-112.
- HINOJOSA MONTALVO, J. (1982): «De Valencia a Portugal y Flandes. Relaciones durante la Baja Edad Media», en *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 1, pp. 149-168.
- (1987): «Intercambios comerciales entre Portugal y Valencia a fines del siglo XV: el Dret Portugués», en *II Jornadas Luso-Espanholas de História Medieval*, (Porto, 1985), Universidade do Porto, vol. 2, pp. 759-779.
- IGUAL LUIS, D. (1998): *Valencia e Italia en el siglo XV. Rutas, mercados y hombres de negocios en el espacio económico del Mediterráneo occidental*, Castelló de la Plana, Fundació Bancaixa.
- (2016): «Vom Feld aufs Schiff. Handel und Export von Reis aus Valencia nach Flandern im Spätmittelalter», en *Hansische Geschichtsblätter*, 134, pp. 61-95.
- (2017): «Valencia: opportunities of a secondary node», en W. Blockmans, M. Krom i J. Wubs-Mrozewicz (eds.), *The Routledge Handbook of Maritime Trade around Europe, 1300-1600*, Londres-Nova York, Routledge, pp. 210-228.
- IRADIEL MURUGARREN, P., D. IGUAL LUIS (2001): «Del Mediterráneo al Atlántico. Mercaderes, productos y empresas italianas entre Valencia y Portugal (1450-1520)», en L. Adão da Fonseca i M. E. Cadeddu (eds.), *Portogallo mediterraneo*, Càller, Istituto sui Rapporti Italo-Iberici, pp. 143-194.
- LÓPEZ ELUM, P. (1975): «El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos en 1403. Dret italià», en *Ligarzas*, 7, pp. 171-212.
- (1976): «Las relaciones comerciales de la Corona de Aragón con los alemanes y saboyanos. Dret alemà y saboyà», en *Saitabi*, 26, pp. 47-57.
- MIRANDA, F. (2012): *Portugal and the Medieval Atlantic. Commercial Diplomacy, Merchants, and Trade, 1143-1488*, Tesi Doctoral, Universitat de Porto.
- MIRANDA, F., D. FARIA (2016): «Lisboa e o comércio marítimo com a Europa nos séculos XIV e XV», en *Lisboa medieval: gentes, espaços e poderes*, Lisboa, Fundação para Ciência e Tecnologia, Instituto de Estudos Medievais, Nova de Lisboa, pp. 241-266.
- MORAIS BARROS, A. J. (2001): «Barcos, barqueiros e cativos. Os Portuenses e o Mediterrâneo nos séculos XV e XVI», en L. Adão da Fonseca i M. E. Cadeddu (eds.), *Portogallo mediterraneo*, Càller, Istituto sui Rapporti Italo-Iberici, pp. 259-295.
- MUÑOZ POMER, M. R. (1987a): *Orígenes de la Generalidad Valenciana*, València, Generalitat Valenciana.
- (1987b): «Valencia y sus relaciones comerciales (Dret de la Mercaderia 1411)», en *II Jornadas Luso-Espanholas de História Medieval* (Porto, 1985), Universidade do Porto, vol. 2, pp. 677-719.

- (2006): «El Eco de Portugal y los Portugueses en Valencia (siglos XIV-XVI)», en *Estudos em Homenagem ao Prof. Doutor José Marques*, Porto, Universidade do Porto, vol. 4, pp. 61-83.
- MUÑOZ POMER, M. R., G. NAVARRO ESPINACH (2001): «Los mercaderes y la fiscalidad: el Dret dels Portuguesos en Valencia (1464-1512)», en L. Adão da Fonseca i M. E. Cadeddu (eds.), *Portogallo mediterraneo*, Càller, Istituto sui Rapporti Italo-Iberici, pp. 195-257.
- MUÑOZ POMER, M. R., G. NAVARRO ESPINACH, D. IGUAL LUIS (2003): «El comercio de importación portugués en Valencia, 1487-1488», en L. Adão da Fonseca, L. C. Amaral i M. F. Ferreira Santos (coords.), *Os Reinos Ibéricos na Idade Média. Livro de Homenagem ao Professor Doutor Humberto Carlos Baquero Moreno*, Porto, Livraria Civilização Editora, vol. 3, pp. 1121-1131.
- (2006): «El comercio portugués en el Mediterráneo occidental durante la Baja Edad Media», en *La Península Ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV*, V Jornades Hispano-Portugueses d'Història Medieval (Cadis, 1-4 abril 2003), Sevilla-Cadis, Sociedad Española de Estudios Medievales, pp. 387-394.
- NAVARRO ESPINACH, G. (1999): *Los orígenes de la sedería valenciana (siglos XV-XVI)*, Ajuntament de València.
- (2010): «La presencia de grupos extranjeros en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)», en J. Á. Sesma Muñoz (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458. Aspectos económicos y sociales*, Saragossa, Grupo CEMA, pp. 161-190.
- RODRÍGUEZ CANCHO, M. (2004): «Los portugueses en España», en *La inmigración en España*, Col·loqui Internacional (Santiago de Compostela, 6-7 noviembre 2003), Universidad de Santiago de Compostela, pp. 147-170.
- THEMUDO BARATA, F. (1998): *Navegação, comércio e relações políticas: os portugueses no Mediterrâneo Ocidental (1385-1466)*, Lisboa, Fundação Calouste Gulbenkian.
- (2002): «Vers l'Atlantique: quand le Portugal s'éloigne de la Méditerranée –un débat au XVe siècle», en *Le Portugal et la Méditerranée*, Lisboa-París, Fundação Calouste Gulbeukian, pp. 35-59.
- VILLANUEVA MORTE, C. (2006a): *Movilidad social y relaciones económicas entre los reinos de Aragón y Valencia en el siglo XV*, Tesi Doctoral, 4 vols., Universitat de Saragossa.
- (2006b): «El comercio de la seda entre Valencia y Portugal en el siglo XV», en *La Península Ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV*, V Jornades Hispano-Portugueses d'Història Medieval (Cadis, 1-4 abril 2003), Sevilla-Cadis, Sociedad Española de Estudios Medievales, pp. 165-179.
- (2007): *Hacienda y fiscalidad en el Alto Palancia durante el siglo XV. Estrategias e impuestos comerciales en una comarca fronteriza*, Ajuntament de Sogorb.

*Í*ndex general

<i>Estudi introductor</i>	7
Anàlisi històrica	7
Criteris de transcripció i edició	17
Transcripció dels llibres	18
Bibliografia	19

COL·LECCIÓ DOCUMENTAL

1. 1464, agost, 30 – 1465, setembre, 6. València	25
2. 1465, agost, 16 – 1466, juliol, 18. València	50
3. 1466, agost, 16 – 1467, agost, 16. València	55
4. 1468, agost, 16 – 1469, agost, 16. València	98
5. 1470, març, 16 – abril, 23. València	108
6. 1470, agost, 15 – 1471, abril, 5. València	120
7. 1485, gener, 14 – juny, 9. València	144
8. 1485, juliol, 11 – 1487, agost, 7. València	157
9. 1487, octubre, 29 – 1488, febrer, 20. València	176
10. 1488, juny, 25 – 1489, maig, 18. València	189
11. 1489, agost, 11 – 1490, abril, 10. València	201
12. 1490, novembre, 4 – 1492, abril, 5. València	216
13. 1492, agost, 2 – 1493, maig, 9. València	230
14. 1494, juny, 9 – 1496, març, 18. València	244
15. 1496, abril, 18 – 1497, març, 15. València	261
16. 1498, febrer, 20 – març, 14. València	271

17. 1498, novembre, 20 – 1499, març, 17. València	279
18. 1500, març, 14 – desembre, 15. València	287
19. 1511, març, 7. València	295
20. 1512, febrer, 10 – abril, 1. València	303
<i>Índex antroponímic</i>	313
<i>Índex toponímic</i>	329
<i>Índex de matèries</i>	331

*f*onts històriques valencianes

74.